

Terug van weggeweest

Het Martinusorgel in de R.-k. Sint-Jeroenskerk te Noordwijk-Binnen

Op 29 september 2013 werd in de R.-k. Sint-Jeroenskerk te Noordwijk-Binnen het tweede, door Adema's Kerkorgelbouw gerestaureerde Maarschalkerweerd-orgel op plechtige wijze ingewijd. Als herinnering aan zijn eerdere standplaatsen, de Sint-Martinuskerk in Groningen en de Sankt Martinskirche in het Duitse Beckum, kreeg het die dag de naam 'Martinusorgel'. Met het in 2012 aangeschafte 'Michaëlorgel', in 1891 gebouwd voor de Sint-Michaëlskerk in Hazerswoude-Rijndijk, bezat de Noordwijkse kerk al een 'modern Nederlands orgel' volgens Michaël Maarschalkerweerd's Concept 1 (volledig hoofdmanuaal, zacht nevenmanuaal). Met het Martinusorgel is daar nu z'n minder vaak gebouwde Concept 2 (krachtig nevenmanuaal in crescendokast) aan toegevoegd. Redenen genoeg om de geschiedenis en huidige toestand van dit instrument nader te onderzoeken. Volledigheidshalve is bovendien een paragraaf aan het Michaël-orgel gewijd.

HET ORGEL IN GRONINGEN

In Groningen verrijst in 1895, op de plaats van de middeleeuwse Broerekerk, de rooms-katholieke Sint-Martinuskerk naar een ontwerp van Pierre J.H. Cuypers. Het kerkinterieur wordt door het Sint-Bernulphusgilde ingericht: Friedrich Wilhelm en Otto Mengelberg vervaardigen de altaren, Heinrich Geuer meerdere vensters en Michaël Maarschalkerweerd het orgel. Het krijgt een plaats op de verengde galerij achter in de 65 meter lange neogotische bakstenen kruisbasiliek. Op 11 november 1900 speelt Jos. A. Verheijen het orgel in met werken van o.m. J.S. Bach, F. Lux en een improvisatie. Wanneer in 1956 het bisdom Groningen-Leeuwarden wordt afgesplitst van het Aartsbisdom Utrecht, wordt de Sint-Martinuskerk tot kathedraal verheven. Tussen 1960 en 1963 ondergaat het interieur een ingrijpende modernisering, waarbij het deels van haar neogotische inrichting wordt ontdaan. Vanwege teruglopend kerkbezoek wordt het gebouw al in 1970 gesloten en wanneer geen alternatieve bestemming wordt gevonden, valt het in 1982 onder de slopershamer. Het orgel heeft dan al twaalf jaar in een onverwarmde, vochtige kerk gestaan en is niet meer bespeelbaar.

HET MODERNE NEDERLANDS ORGEL 'CONCEPT 2'

Vermoedelijk onder advies van Jos. A. Verheijen levert de firma Maarschalkerweerd & Zoon in 1900 voor f 9.300 een tweeklaviers middelgroot (zie bron 5) pneumatisch orgel met membraamladen van Weigle. Om het grote middenvenster op de orgelgalerij vrij te laten, wordt het in twee sobere, frontloze kasten aan de zijkanten opgesteld. Aan de epistelzijde het hoofdmanuaal en tegen de zijmuur de pedaalladen; aan de evangeliezijde het tweede manuaal, dat Verheijen aanduidt met 'positief in crescendokast' en Michaël Maarschalkerweerd zelfs met 'echo', wat gezien de mindere werking een juistere benaming is dan 'réciel'. De geschatte afmetingen van de orgelkasten zijn 3,50 × 1,20/1,60 × 5,00 meter (L×B×H). Het ontwerp doet denken aan het instrument van Pierre Schyven et Fils uit 1890 in de kerk van Onze Lieve Vrouw ter Kapelle te Brussel. Dat orgel is eveneens met pneumatiek van Weigle uitgerust. De windvoorziening bestaat uit meerdere reguleurbalgen en tussen beide kasten een magazijnbalg met twee schepbalgen. Daarvoor bevindt zich in het midden de vrijstaande speeltafel met zicht op dirigent en altaar.

Later wordt ze tot direct achter de balustrade opgeschoven en omgedraaid, zodat de organist tevens kan dirigeren. Het Martinusorgel is een zogenaamd 'Modern Nederlands Orgel' volgens 'Concept 2' van Michaël Maarschalkerweerd. Dit kenmerkt zich in tegenstelling tot 'Concept 1' door

Fotoarchief Instituut voor Christelijk Cultureel Erfgoed RU Groningen

Situatie in Groningen, 1978; beide rijzige orgelkasten laten het grote middenvenster precies vrij.

PHILIP VAN DEN BERG

Foto: Cor Vink

De twee Maarschalkerweerd-orgels in de Sint-Jeroenskerk.

een krachtig tweede of derde manuaal in crescendokast met tenminste een Trompet 8 vt. De Groningse dispositie kent op het positief daarnaast een Clairon 4 vt en een geheel open Violon 16 vt, wat uniek is voor Maarschalkerweerd. Verder treffen we op beide manualen de meer gebruikelijke registers. Opvallend is dat op het hoofdmanuaal tongwerken, een 2-voets stem en overblazende stemmen ontbreken. Het pedaal ten slotte kent een relatief kleine labiale bezetting met een krachtige metalen open Bazuin 16 vt. Uitgezonderd de bekers van dit register zijn de tongwerken vermoedelijk alle door Masure in Parijs vervaardigd. Naast de gebruikelijke koppels zijn er voor beide manualen superoctaafkoppels en een trede voor het generaal-crescendo. Met deze kenmerken is het orgel een typisch Michaël Maarschalkerweerd-orgel, dat met haar krachtige crescendomanaal zowel aan de Franse romantiek als aan de Elzasser Orgel-

reform lijkt te refereren. Zo komen we rond de eeuwwisseling een vergelijkbare opzet, met een 16-voets strijkende stem en verschillende krachtige tongwerken op het zwelbare tweede klavier, in combinatie met een tongwerkloos 'groot orgel' meermaals tegen bij de Franse firma Dalstein-Härpfer.

HET ORGEL IN BECKUM

Wanneer de Groninger Sint-Martinuskathedraal wordt gesloten, ontstaan er verschillende plannen voor herbestemming van gebouw en orgel. Zo zijn er ideeën om het instrument als tweede orgel in de Groninger Martinikerk of de Der Aa-kerk te plaatsen. Uiteindelijk lukt het om de Sankt Martinskirche (1958) in Beckum, Nordrhein-Westfalen, via persoonlijke contacten van pastoor tot pastoor, voor het instrument te interesseren. In het voorjaar van 1982 inspecteert een delegatie uit Duitsland het orgel dat dan al geruime tijd zwijgt. Een

bezoek aan het nog wel bespeelbare Maarschalkerweerd-orgel in de nabijgelegen Sint-Jozefkerk overtuigt de bezoekers echter. Ze nemen pijpwerk, windladen en regulatoren over voor een verder nieuw orgel dat door de firma Gebr. Stockmann Orgelbau uit Werl in 1983 in Beckum wordt gebouwd. Deze firma verlaagt de winddruk, tempert de intonatie van tongwerken en strijkende stemmen, past de intonatie van prestanten en fluiten aan, verandert de toonhoogte

Foto: Andreas Ladach

Het Stockmann-orgel op het balkon in de Sankt Martinskirche in Beckum (D).

Foto: Cor Vink

Het Martinusorgel in Noordwijk.

van 435 naar 446 Hz en wijzigt de opstelling van de laden. De tractuur wordt tot aan de laden geëlectriceerd, de magazijnbalg maakt plaats voor 'Schwimmerbalgen', de windkanalen worden vervangen en het orgel krijgt een nieuwe speeltafel en een asymmetrische behuizing. Uit respect voor het Maarschalkerweerd-concept en uit kostenoverwegingen blijft de dispositie ongewijzigd. Wel worden de grootste zeven houten pijpen van de Violon 16 vt vanwege plaatsgebrek vervangen door gedekte exemplaren, de Open fluit 8 vt en de bas van de Prestant 8 vt door nieuwe frontpijpen en de bovenste 9 pijpen van de Clairon 4 vt door labiale exemplaren. Mogelijk vervangt Stockmann tevens een deel van het gedekte houten pijpwerk, waar dit het laatste decennium in de vochtige Martinuskathedraal niet heeft overleefd. De vijf koppels van Maarschalkerweerd laat hij intact; het registercrescendo komt echter te vervallen.

HET ORGEL IN NOORDWIJK

In januari 2012 moet ook de Sankt Martinskirche te Beckum haar deuren sluiten en worden de parochianen geïntegreerd in de lokale Sankt Stefanuskirche. Plannen om het Maarschalkerweerd/Stockmann-orgel daar als koororgel te plaatsen blijken niet haalbaar en zo komt het in mei op de markt. Adviseur Ton van Eck reageert pijlsnel en bezoekt Beckum met parochiaan Frank Rother van de Sint-

Jeroenskerk te Noordwijk-Binnen. Hierbij blijkt niet alleen dat het binnenwerk in goede staat is, maar ook dat het als gegoten past in de kast van Bern. Pels & Zonen uit 1919 in genoemde kerk. Men is daar ontvreden met het meermaals gewijzigde hoofdorgel en zoekt als 'sluitsteen' van de kerkrestauratie een waardige 'orgeloplossing'. Het kerkgebouw is een bijzonder harmonieuze en statige creatie uit 1894-1926 van Cuypers' leerling Nicolaas Molenaar sr. en nauwelijks kleiner dan de Martinuskathedraal. Nadat verschillende orgelmakers offertes hebben uitgebracht,

Foto: Jan Willems

De speeltafel van het Maarschalkerweerd-orgel in de Sint-Jacobus Majorkerk in 's-Hertogenbosch is zo goed als zeker identiek aan de oorspronkelijke, inmiddels verdwenen speeltafel van de Sint-Martinuskerk in Groningen, die ook uit 1900 stamde.

krijgt Adema's Kerkorgelbouw de opdracht tot restauratie en plaatsing. De opstelling van de laden en windvoorziening wordt weer zoals in Groningen. De oorspronkelijke winddrukken worden hersteld of zelfs iets verhoogd. De in 1983 vervangen bas van de Prestant 8 vt wordt aangevuld uit de voorraad van Adema en met de aanwezige frontpijpen van Pels. Hieruit wordt tevens, ter vervanging van de Open fluit 8 vt, een Octaaf 8 vt gevormd. Bovendien wordt de Contrabas 16 vt van Pels hergebruikt en een Duitse Cello 8 vt uit de voorraad van de restaurateur toegevoegd, beide grotendeels achter in de kast. Ook de kleinste tongpijpen van de Clairon 4 vt worden nieuw bijgemaakt en repeteren vanaf fis². Om budgettaire redenen worden de elektrische tractuur, de gedekte Violoncel 16 vt pijpen, meerdere onderdelen van de crescendokast en de speeltafel van Stockmann overgenomen. Het uiterlijk daarvan wordt aangepast 'naar Maarschalkerweerd' en gecompliceerd met grotere registerwippers inclusief passende Laukhuff naamplaatjes. Hierdoor komt tevens de tweede vrije combinatie te vervallen. De koppel I+I 4' wordt vervangen door I+II 16', I+II 4', II+II 16' en II+II 4'. Het originele Maarschalkerweerd-naamplaatje, dat ooit bij Adema-Schreurs terecht was gekomen, wordt op de speeltafel aangebracht. Voor de windvoorziening wordt gebruik gemaakt van de grote

Het hoofdwerk met de bas- en discantlade.

Loret-magazijnbalg uit het voormalige Pels-/Adema-orgel van de Begijnhofkerk in Amsterdam, twee van de oorspronkelijke Maarschalkerweerd-regulateurs en twee aanwezige regulateurs van Pels.

PIJPWERK & KLANKIMPRESSIE

Michaël Maarschalkerweerd heeft rond 1900 veel werk onderhanden, waardoor hij de productie van het pijpwerk voor de Sint-Martinuskerk over verschillende leveranciers moet verdelen. Dit betreft naast de eigen pijpmaker Pannekoek, Verschueren voor de bekens van de Bazuin 16 vt, en waarschijnlijk Devos, Masuren en Laukhuff. De factuur van het oorspronkelijke houten pijpwerk, voor zover niet in 1983 vervangen, is moeilijk te achterhalen en zou deels van Maarschalkerweerd kunnen zijn. Toch klinkt het instrument als een onmiskenbare eenheid, waaruit het vakmanschap van bouwer en restaurateur blijkt.

Het op papier bescheiden hoofdwerk blijkt goed opgewassen tegen het krachtige positief. De Prestant 8 vt is zeer herkenbaar Michaël Maarschalkerweerd. De fraaie Roerfluit 8 vt is duidelijk en mild tegelijk, en ontwikkelt zich net als de andere gedekte fluiten naar de discant minder sterk dan de overige labialen. De Salicionaal 8 vt is eerder een tweede kleine

Het positief met links de drie tongwerken.

Prestant dan een Violon en doet ondanks de zuidelijke herkomst vooral in de discant Duits aan. Ter compensatie van de ontbrekende Octaaf 2 vt heeft de Prestant 4 vt een hoger tingehalte dan gebruikelijk, wat een boventoonrijker klankbeeld geeft. De

Mixtuur is zoals we bij de Utrechtse bouwer gewend zijn: stevig, briljant, goed mengend en naar de discant lineair toenemend in kracht.

Het positief heeft meerdere functies: het is een zacht, rijk echowerk, een gevarieerd solowerk, een krachtig beperkt zwelbaar positief en het 'leent' de tongwerken aan het hoofdwerk. Opvallend is de enge mensurering en dito klank van de Basson-Hobo 8 vt. De fraaie Trompet 8 vt is zeer krachtig en kan worden aangevuld met de minder sterke maar wel even mooie Clairon 4 vt. Met de toegevoegde koppels wordt de werking nog machtiger. Beide 16-voets manuaalstemmen kunnen in verschillende registraties worden ingezet en geven de klank extra basis en diepte.

De Subbas 16 vt is bescheiden en zoals vermeld is het onzeker of dit register uit 1900 stamt. De nieuwe pedaalregisters voegen hieraan zowel basis als kleur toe, wat in de rijke akoestiek van de Sint-Jeroenskerk geen overbodige luxe is. Het volle

Noordwijk, R.-k. Sint-Jeroenskerk

Bouwer: Firma Maarschalkerweerd & Zoon, 1900, voor R.-k. Sint-Martinuskerk Groningen

Verwerking in nieuw orgel te Beckum (D): Gebr. Stockmann Orgelbau, Werl, 1983
Restauratie en overplaatsing naar Noordwijk: Adema's Kerk-orgelbouw, 2012

Eerste manuaal (C-f³)

Bourdon	16 vt	S?, D
Prestant	8 vt	P, vA, M
Roerfluit	8 vt	M?, D
Salicionaal	8 vt	D
Prestant	4 vt	D
Fluit-dolce	4 vt	M
Mixtuur	3-5 st	D

Pedaal (C-d¹)

Contrabas	16 vt	P
Subbas	16 vt	S?
Octaaf	8 vt	P
Cello	8 vt	vA
Octaaf	4 vt	M
Bazuin	16 vt	U, V

Tweede manuaal (C-f³) (Crescendokast)

Violon	16 vt	S, L
Flûte harmonique	8 vt	M
Holpijp	8 vt	M
Vox céleste	8 vt	M
Viola di Gamba	8 vt	M
Flûte octaviante	4 vt	M
Flageolet	2 vt	D
Trompet	8 vt	U
Basson-Hobo	8 vt	U
Clairon	4 vt	U, A

Werktuigelijke registers:

Koppels 1900: P+I, P+II, I+II, I+II 4', II+II 4';
Koppels 2013: P+I, P+II, I+II, I+II 16', I+II 4', II+II 16', II+II 4'

Speelhulpen 1900: tremulant II, crescendotrede II, generaal crescendo (tot 1983);
1983 toegevoegd: automatische pedaalomschakeling, handregisters aan, vrije combinatie, combinatie-registers aan (vrij instelbaar), tutti

M = Maarschalkerweerd 1900, D = Devos? 1900,
U = Masuren? 1900, V = Verschueren 1900, L = Laukhuff? 1900, P = Pels 1919, S = Stockmann 1983, A = Adema 2013, vA = voorraad Adema

Samenstelling Mixtuur:

C				2 vt	1 1/3 vt	1 vt
c			2 2/3 vt	2 vt	1 1/3 vt	
c ¹		4 vt	2 2/3 vt	2 vt	1 1/3 vt	
c ²		5 1/3 vt	4 vt	2 2/3 vt	2 vt	
c ³	8 vt	5 1/3 vt	4 vt	2 2/3 vt	2 vt	

Foto: Philip van den Berg

De Bourdon 16vt klein c-pijp van (waarschijnlijk) Devos met etiket van Maarschalkerweerd in Beckum.

Foto: Philip van den Berg

Een pijp van de ..... met een z.g. 'Gaviolfrein'; deze reguleert bij pijpen met enge mensuur de luchtstroom die door de kernspleet omhoog komt zodat de pijp überhaupt aanspreekt, en om een 'snijender' karakter te krijgen.

orgel klinkt breed en stralend tegelijk en doet denken aan het tutti van de Sint-Catharinakathedraal in Utrecht, wanneer daar de Cornet wordt weggelaten.

Niet alleen uit de klank blijkt dat het 'Concept 2'-orgel een doorontwikkeling is van 'Concept 1', ook qua dispositie is het aantal wijzigingen gering. De Trompet 8 vt verhuist van het hoofdmanuaal naar het positief en krijgt daar gezelschap van een Clairon 4 vt en een Violon 16 vt. Het ontbreken van een 2-voets stem op het hoofdwerk komt vaker voor bij Michäel Maarschalkerweerd en is dus niet typisch 'Concept 2'.

HET MICHAËLORGEL

Ook het Michaëlorgel heeft enige omzwervingen achter de rug, zij het binnen Nederland. In 1891 voorziet Michäel Maarschalkerweerd de Sint-Michaël- of 'Zwaantjeskerk' in Rijndijk van een nieuw instrument. Voor de kast gebruikt hij van het bestaande

Foto: Cor Vink

Het Michaëlorgel in het noordertransept.

orgel onder meer de torens en het middenveld inclusief frontpijpen. Hiertussen plaatst hij nieuwe velden; door de zijtorens te verhogen krijgt de kast een geheel nieuw voorkomen, dat het ronde venster op de orgelgalerij vrijhoudt.

In oktober 1891 levert de firma Maarschalkerweerd & Zoon haar grootste opus aan het Concertgebouw te Amsterdam. Onderdeel van de overeenkomst is dat de orgelmaker vóór 15 april van dat jaar een tijdelijk orgel plaatst ten behoeve van de eerste uitvoering van Bachs *Matthäus-Passion* tien dagen later. Dit heeft naar verluidt twee klavieren, aangehangen pedaal en 14 registers, waaronder Bourdon 16 vt en Trom-

pet 8 vt. Aangezien dit ook voor het orgel van Rijndijk opgaat, betreft het hoogstwaarschijnlijk hetzelfde instrument. Ook doet de qua stijl afwijkende bekroning van de zijtorens denken aan die van het Concertgebouwor- gel.

Later wordt de Melofoon 4 vt vervangen door een Vox céleste 8 vt, waarbij het groot octaaf in het middenfront 'loos' blijft staan. In 1977 verhuist het orgel na revisie en wijziging door de firma Vermeulen uit Alkmaar naar het nieuwe kerkgebouw 'Het Anker' in Hazerswoude-Rijndijk. Hierbij verdwijnen enige details van de kast en worden de Viola di Gamba 8 vt en de Vox céleste 8 vt vervangen door een Woudfluit 2 vt en een Flageolet 1 vt. Het oude pijpwerk wordt onder in de kast bewaard. Ook lijken beide 4-voets fluiten te zijn omgewisseld. In de loop van de tijd wordt tevens de klank van de Trompet 8 vt getemperd.

In 2012 plaatst Adema's Kerkorgelbouw het instrument als koororgel op de begane grond van de Sint-Jeroenskerk in Noordwijk-Binnen.

Foto: Cor Vink

Klaviatuur koororgel.

17 mei: voorjaarsexcursie
Noordoost-Brabant

Foto s: Wim van der Ros

Op zaterdag 17 mei a.s. organiseert *De Orgelvriend* in nauwe samenwerking met de *Brabantse Orgelfederatie* en de afdeling Noord-Brabant van de *Koninklijke Vereniging van Organisten en Kerkmusici* een orgelexcursie naar vier kerken in het noordoosten van Brabant. Hierbij worden drie orgels van het 19^e-eeuwse orgelmakersgeslacht Smits in de schijnwerpers gezet: Grave, Mill (foto 1) en Zeeland. Daarnaast bezoeken we het grootste orgel van Th. Nöhren in Nederland in de Sint-Petruskerk in Uden (foto 2), waar ook een drieklaviers koororgel van Verschuieren staat. Van alle orgels worden van tevoren weer cd-opnamen gemaakt; de hiervan vervaardigde cd wordt na afloop aan de deelnemers uitgereikt. In ons volgende nummer zult u een uitgebreid artikel over de te bezoeken orgels aantreffen.

Noordwijk, R.-k. Sint-Jeroenskerk, koororgel
Bouwer: Firma Maarschalkerweerd & Zoon, 1891, voor Sint-Michaëlskerk Rijndijk
Restauratie en overplaatsing: Adema's Kerkorgelbouw, 2012

Hoofdwerk (C-f³)

Bourdon	16 vt	M
Prestant	8 vt	M
Roerfluit	8 vt	M
Fluit Travers	8 vt	M
Octaaf	4 vt	M
Fluit	4 vt	M
Octaaf	2 vt	M
Mixtuur	2-3 st	M
Trompet	8 vt	M, V

Positief (C-f³)

Holpijp	8 vt	M
Salicionaal	8 vt	M
Viola di Gamba	8 vt	vA, M
Melofoon	4 vt	M, vA, A
Roerfluit	4 vt	M

Pedaal (C-c¹)

Subbas (tr. HW)	16 vt	M, A
-----------------	-------	------

Werktuigelijke registers

Koppel P+I (2012), koppel I+II
Calcant

M = Maarschalkerweerd 1891, V = Vermeulen? 1977?, A = Adema 2012, vA = voorraad Adema

De twee verdwenen registers worden hersteld (Viola di Gamba 8 vt, C-fis uit voorraad Adema) en gereconstrueerd (Melofoon 4 vt, deels front, deels uit voorraad Adema, gis²-f³ nieuw). Het pedaalklavier wordt koppelbaar gemaakt aan het eerste manuaal en C-c¹ van de Bourdon 16 vt wordt per transmissie op het pedaal speelbaar gemaakt.

TERUG VAN WEGGEWEEST

De firma Maarschalkerweerd & Zoon bouwt in 1900 voor de Sint-Martinuskerk in Groningen een bijzonder orgel, dat in eerste instantie zeer Frans lijkt, maar ook kenmerken van de Elzasser Orgelreform vertoont. Voor de tractuur verkiest zij de Duitse membraam-laden van Weigle. Adema's Kerkorgelbouw heeft het orgel in Noordwijk niet alleen op deskundige en creatieve wijze in ere hersteld, maar door subtiele toevoegingen ook extra cachet gegeven.

Leuk is dat elementen uit elk van de historische locaties van het Martinusorgel in het restauratieconcept zijn opgenomen. Hiermee is de fraai gerestaureerde Sint-Jeroenskerk voorzien van twee in meerdere opzichten passende klankmonumenten, het Martinusorgel en het Michaëlorgel. Dankzij het doortastend handelen van kerkbestuur, betrokken parochianen, kerkmusici, adviseur en orgelmaker is een uniek en belangrijk orgel terug van weggeweest. Hiermee is het Nederlandse culturele erfgoed verrijkt met een fraai instrument van grote historische waarde. Hoe groot deze is, laat zich het beste vaststellen door het orgel zelf te gaan beluisteren.

BRONNEN

Bedrijfsarchief Firma Maarschalkerweerd & Zoon.

Artikel over het nieuwe orgel in *De Tijd*, 16 november 1900, p. 6.

Jos A. Verheijen, artikel over orgelinwijding in *Het Orgel*, jrg. 15 no. 18, 1 december 1900, p. 132/133.

Philip van den Berg, 'Het Orgel in de St.-Martinuskerk te Groningen, thans in de St. Martinskirche te Beckum, Duitsland'; 1 mei 2005 / 24 mei 2012. Niet gepubliceerd.

Philip van den Berg, 'Het Moderne Nederlandse Orgel in Zwolle' (1), *De Orgelvriend*, december 2006, p. 29-32.

'Maarschalkerweerd-koororgel voor St. Jeroen Noordwijk', orgelbouwnieuws op www.orgelnieuws.nl, 1 juli 2013.

'Noordwijk neemt tweede Maarschalkerweerd-orgel in gebruik', orgelbouwnieuws op www.orgelnieuws.nl, 12 oktober 2013.
Dr. Teus den Toom (eindred.), *Het historische orgel in Nederland 1872-1878*, p. 234-235.

Jos Laus, *Maarschalkerweerd & Zoon, Orgelmakers te Utrecht*, Alphen aan den Rijn, 2008.

Bezoek aan de Martinskirche, Beckum in mei 2005 (met bijzondere dank aan Passtoor Surer) en aan de Sint-Jeroenskerk te Noordwijk in november 2013 (met bijzondere dank aan Ronald van Baekel).

Gesprek met Ton van Eck, oktober 2013.